

7. Класифікатор типів декларацій, а також внесені деякі корективи до Класифікатора переміщення товарів через митний кордон України та Класифікатор документів (наказ ДМСУ від 27.02.2009 р. № 159).

8. Положення про вантажну митну декларацію: Затверджене постановою КМУ від 09.06.97 р. № 574.

9. Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» у редакції Закону України від 22.05.97 р. № 283/97-ВР.

10. Закон про ПДВ — Закон України «Про податок на додану вартість» від 03.04.97 р. № 168/97-ВР.

11. Постанови КМУ «Про роз'яснення Указу Президента України від 3 липня 1998 р. № 727» від 16.03.2000 р. № 507

12. Положення № 637 — Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні: Затверджене постановою Правління НБУ від 15.12.2004 р. № 637.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2011 р.

УДК 336.764.2

Г.О. Супрович, аспірант кафедри обліку підприємницької діяльності, ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НОВИЙ ПІДХІД ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ДЕРИВАТИВІВ

АННОТАЦИЯ. В статье рассмотрены существующие отличия определения термина «дериватив» в отечественной нормативно правовой базе. Предложено новое определение данного термина и разработана классификация производных за разными критериями: за базовым активом, в соответствии с формой торговли, в зависимости от цели.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: дериватив, класифікація, опціон, своп, форвардний контракт, ф'ючерсний контракт.

ABSTRACT. Basic existent differences of determination of «derivativ» in a domestic regulatory framework are considered in the article. It is offered new determination of this term and worked out the classification of derivatives is in relation to different criteria: in accordance with a base asset, form of trade and depending on a purpose

KEY WORDS: derivative, classification, option, swap, forward, futures.

АННОТАЦІЯ. У статті розглянуто існуючі відмінності визначення терміну «дериватив» у вітчизняній нормативно-правовій базі. Запропоновано нове визначення даного терміну та розроблено класифікацію похідних за різними критеріями: за базовим активом, відповідно до форми торгівлі, залежно від мети.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: дериватив, класифікація, опціон, своп, форвардний контракт, ф'ючерсний контракт.

Ситуація на вітчизняному фондовому ринку протягом останніх 15 років зазнала докорінних змін. Поряд із традиційними операціями з фінансовими інструментами з'явилися нові продукти. Вони отримали назву «деривативи» або «похідні» (від англійського «derivative» — «похідний», «вторинний», яке у свою чергу походить від латинського «derivare» — «відводити», «проводити»).

На даному етапі в Україні операції з похідними лише починають впроваджуватись у практичну діяльність. Проте, недосконалість вітчизняної законодавчої бази, що неоднозначно трактує поняття «деривативи» та їх види, ускладнює цей процес. Така ситуація призводить до неповноцінного використання похідних, негативно впливає на залучення іноземного капіталу на фінансовий ринок, відштовхує потенційних інвесторів.

Надзвичайно актуальним є вирішення питання організаційного та методологічного функціонування вітчизняного ринку деривативів.

Вивченням економічної сутності та класифікації деривативів займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені-економісти: А. Баклеу, О. Береславська, Дж. Гоффман, О. Дегтярьова, Н. Калдор, О. Кандінська, Дж. М. Кейнс, Т. Лемішевська, А. Маршалл, С. Науменкова, І. Платонова, Л. Примостка, О. Сохацька, А. Фельдман, Дж. Хікс та ін. Проте, аналіз вітчизняного законодавства та праць провідних науковців дозволяє зробити висновок, що в Україні й досі не розроблено універсального підходу щодо трактування та класифікації деривативів.

Метою статті є висвітлення суперечностей вітчизняного законодавства та роз'яснення певних нюансів щодо трактування та класифікації похідних.

Перш ніж перейти до класифікації похідних, потрібно визначити економічну сутність деривативів. Наразі у вітчизняній нормативно-правовій базі не розроблено універсального визначення поняття «дериватив» (табл. 1).

Жодне із наведених трактувань повністю не відображає економічної сутності похідних.

У міжнародній практиці найпоширенішими видами деривативів є форвардні та ф'ючерсні контракти, опціони і своп-контракти, а найпопулярнішими видами базових фінансових інструментів — валюта, грошові кошти у формі кредитів і депозитів, цінні папери, фондові індекси [4]. Проте, у вітчизняному законодавстві свопи не є визначеними, за винятком незрозумілої згадки терміну «своп» у п. 18 «в» у П(С)БО 13 «Фінансові інструменти». Форварди ж на-

впаки регламентовані нормативно-правовою базою. Зауважимо, що ці контракти є позабіржовими і передбачають індивідуальні умови укладення, тобто є не стандартизованими. У такому разі форварди не є деривативами, а це суперечить трактуванню похідних. Але у Законі України «Про оподаткування прибутку підприємств» форвардний контракт чомусь трактується як «стандартний документ, який засвідчує зобов'язання особи придбати (продати) цінні папери, товари або кошти у визначений час та на визначених умовах у майбутньому, з фіксацією ціни такого продажу під час укладення форвардного контракту» [1]. Оскільки стандартизовані документи є біржовим інструментом, то форвардні контракти в контексті цього закону розглядаються як деривативи.

Таблиця 1

**ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ «ДЕРИВАТИВІВ»
У ВІТЧИЗНЯНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ**

Найменування терміна	Нормативний документ	Визначення
ДЕРИВАТИВ	Про оподаткування прибутку підприємств // Закон України від 28.12.94 № 335/94-ВР	стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених ним умовах у майбутньому. Стандартна (типова) форма деривативів та порядок їх випуску та обігу встановлюються законодавством. До деривативів належать: • форвардний контракт; • ф'ючерсний контракт; • Опціон. Відповідно до виду цінностей деривативи розподіляються на: • фондові деривативи; • валютні деривативи; • товарні деривативи [1]
	Правила випуску та обігу фондових деривативів // Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України від 24.06.1997 р. № 13	стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати чи продати цінні папери, кошти (валютні цінності), матеріальні або нематеріальні активи (товари) на визначених ним умовах у майбутньому [2]
	Про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів // Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 632	стандартний документ, що засвідчує право та/або зобов'язання придбати або продати базовий актив на визначених ним умовах у майбутньому Деривативами є: • форвардний контракт; • ф'ючерсний контракт; • опціон [3]

На нашу думку, дериватив — це інструмент, вартість якого походить від вартості базового активу, покладеного в його основу, і за допомогою якого здійснюються операції обміну, купівлі, продажу, емісії цього активу з обов'язковою фіксацією всіх умов проведення операції у майбутньому з метою хеджування фінансових ризиків або отримання доходу від різниці в цінах.

Деривативи є доволі різноманітними за своїми характеристиками, тому доцільно звернутися до їх класифікації. Залежно від базового активу покладеного в основу деривативного контракту виокремлюють товарні, валютні, фондові та кредитні деривативи (рис. 1).

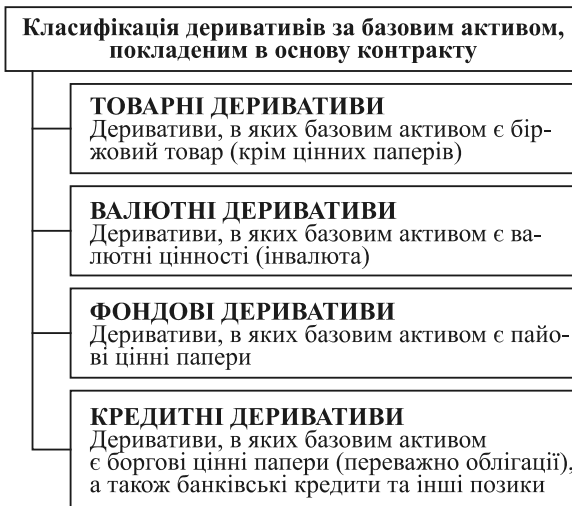

Рис. 1. Класифікація деривативів за базовим активом, покладеним в основу контракту

Згідно з вищенаведеною класифікацією, товарні деривативи є предметом торгів на товарних біржах, валютні — на валютних. На фондових біржах обертаються лише фондові і певні види кредитних деривативів. Проте, на сучасному етапі в Україні ще не створено ринку, на якому могли б обертатися, перерозподілятися і хеджуватися суто кредитні ризики. Таким чином, поява ринку кредитних деривативів є об'єктивною необхідністю, оскільки впливає на ефективність роботи фінансової системи країни.

Відповідно до форми торгівлі пропонуємо виокремлювати біржові та позабіржові деривативи (рис. 2).

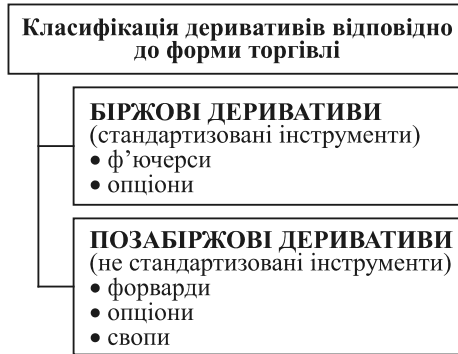

Рис. 2. Класифікація деривативів відповідно до форми торгівлі

Біржовий дериватив — це стандартизований інструмент, вартість якого походить від вартості базового активу, покладеного в його основу, і за допомогою якого здійснюються операції обміну, купівлі, продажу, емісії цього активу з обов'язковою фіксацією усіх умов проведення операції у майбутньому з метою хеджування фінансових ризиків або отримання доходу від різниці в цінах. Таким чином, до біржових деривативів належать ф'ючерси та опціони, оскільки укладаються двома-сторонами, однією з яких завжди є клірингова (розрахункова) палата біржі, що виконує роль гаранта здійснення всіх контрактів [4]. Крім того, винятково біржовий характер таких угод зумовлює стандартні умови контрактів. Під стандартом мається на увазі не паперовий бланк чи сукупність реквізитів, а стандартна партія базових активів. Така партія має строго визначені параметри: якість, кількість, асортимент та інші, що і роблять цей контракт стандартним та зручним для біржових торгів, як окремих лот.

До позабіржових похідних, слід віднести форварди, опціони та свопи. Оскільки ці контракти укладаються лише між контрагентами без участі біржі, всі умови таких угод є договірними (не стандартизованими). Однак, незважаючи на індивідуальний характер угод, вони продовжують виконувати свої основні функції: мінімізують фінансові ризики та створюють умови для проведення спекулятивних операцій.

Усіх учасників (залежно від мети, з якою вони відкривають свої позиції на ринку деривативів) розподіляють на дві групи: хеджерів та спекулянтів. Тобто, можна казати про поділ деривативів на хеджувальні та спекулятивні. Однак, на практиці цей поділ є досить умовним. У політико-економічному значенні як хеджування, так і біржова спекуляція являють собою просту спекуляцію, тобто спосіб отримання прибутку, що ґрунтується не на виробництві, а на різниці в цінах. Хеджування і біржова спекуляція — дві форми спекуляції на біржі, що співіснують і доповнюють одна одну, але водночас і відрізняються між собою. Це дві сторони однієї медалі. Хеджування неможливе без біржової спекуляції, і навпаки [5, с. 287].

До деривативів окрім вищезазначених можуть відноситися й інші угоди, укладені на строк, наприклад варанти. Зазначимо, що перелік похідних інструментів постійно розширюється, оскільки процес розробки та впровадження в практику нових фінансових конструкцій за сучасних умов відбувається досить динамічно [4].

Залежно від обов'язковості виконання похідні фінансові інструменти поділяються на тверді та умовні. Тверді — є обов'язковими до виконання обома сторонами угоди. Зокрема до таких контрактів належать форварди, ф'ючерси та свопи. Щодо форвардів, то подібна обов'язковість розглядається як основна умова існування і дієздатності таких угод, без якої вони втрачають свій сенс і не можуть використовуватись як інструменти хеджування ризиків [4, с. 20]. Угоди умовного характеру не є обов'язковими до виконання, а надають право одній із сторін угоди виконати чи не виконати її. Прикладом таких контрактів є опціони.

Для похідних фінансових інструментів характерна наявність значного проміжку часу між датою укладання і виконання угоди. Тому залежно від терміну виконання доцільно виділяти коротко-, довго- та середньострокові фінансові деривативи. Так строк обігу короткострокових фінансових деривативів складає до 1 року. Типовим прикладом такого контракту є ф'ючерс, термін здійснення якого базується на кварталному циклі — березень, червень, вересень, грудень. Період обігу середньострокових похідних складає від 1 до 5 років. Так, типовий форвардний період форвардного контракту за відсотковими ставками (FRA — forward rate agreement) — від 1 до 3 місяців, типовий контрактний період — 12—24 місяці, що дає підстави віднести цей контракт до середньострокових похідних фінансових інструментів [4, с. 22]. Період

дії довгострокових фінансових деривативів складає понад 5 років. Типовим прикладом такої угоди є свопи, де пірод між укладенням та погашенням контракту може досягати від 1 до 10—15 років, але звичайно він становить 2—5 років. Отже, своп-контракти належать до середньо- і довгострокових похідних фінансових інструментів [4, с. 58].

Неврегульованість багатьох економічних термінів, зокрема поняття «дериватив», у нормативно-правовій базі гальмує розвиток вітчизняного фондового ринку і ставить під питання його існування взагалі. Адже, від того, як саме трактуватимуться похідні та їх види, залежить встановлення економічних та юридичних відносин між учасниками ринку. Зважаючи на це, постає необхідність у створенні єдиної класифікації деривативів, побудованої відповідно з чіткою системою критеріїв, які б слугували розмежувальними ознаками при визначенні економічної сутності угоди за деривативом. Розвиток ринку похідних (деривативів) має чи не ключове значення для розвитку фондового ринку та для зростання економіки в цілому.

Література

1. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України (в редакції закону України №283/97-ВР від 22.05.97) [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн.: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=334%2F94-%E2%F0>.
2. Правила випуску та обігу фондових деривативів: Рішення Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку №13 від 24.06.1997 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн.: <http://www.uapravo.net/data2008/base60/ukr60890.htm>.
3. Положення про вимоги до стандартної (типової) форми деривативів: Постанова Кабінету міністрів України № 632 від 19.05.1999 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн.: <http://www.uapravo.net/data/base51/ukr51952.htm>.
4. *Примостка Л.О.* Фінансові деривативи: аналітичні та облікові аспекти: Монографія. / Примостка Л.О. — К.: КНЕУ, 2001. — 263 с.
5. *Берлач А. І.* Організаційно-правові основи біржової діяльності: Навч. посібник/А. І. Берлач, Н. А. Берлач, Ю. В. Ілларіонов. — К.: Фенікс, 2000. — 336 с.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2011 р.